

İNSAN, ÇEVRE, KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ ÇERÇEVESİNDE BARINMA KÜLTÜRÜ

The Building Types and Building Culture in Accordance to the Relationship Between Human, Environment and Culture

La culture du refuge dans le contexte del'influence mutuelle de l'homme, de l'environnement et de la culture

Doç. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU*

ÖZET

Barınma insanın temel ihtiyaçlarından birisini teşkil etmektedir. Ancak ev kültürünü ve aile yaşantısını içermesi nedeniyle toplumun en temel sosyo-kültürel unsurudur. Bu boyutuyla toplumun insan, çevre ve kültür etkileşiminin en somut ve yoğun yaşanan olgusudur. Bu bağlamda ortaya çıkan kültürel unsurların Fırat Havzasında nasıl bir görünüm arz ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kültür, Barınma, Ev, Fırat Havzası

ABSTRACT

Sheltering is one of the basic human needs and the most basic socio-cultural element as it contains home culture and family life. From this point it is the fact that occurs by the most concrete and complex living of the human, environment and culture interaction. So, the cultural elements had been tried to determine what they mean in the society of Euphrates Basin

Key Words

Sheltering, Culture, Home, Euphrates Basin

GİRİŞ: Teorik ve Metodolojik Yaklaşım

Mantık aklın bir aracıdır; mantıkî çıkarımlar, yaşantımızın her ânında davranışlarımızı düzenlemek üzere, değerlerimize danışarak yaptığımız zihinsel işlemlerdir. Genellikle günlük hayata ilişkin bu çıkarımları farkında olmadan, içselleştirdiğimiz kültürel sembollere göre yaparken; belli bir bilgiye ulaşmak için, daha bilinçli olarak elde ettiğimiz verilere dayanarak çıkarımlarda bulunuruz. Eğer elimizdeki öncüllerimiz doğru ise, vardığımız sonuç da geçerli bir çıkarım çerçevesinde doğrudur. Mantığın geçerli çıkarım yollarının başında da, ortak benzerliklerin ya da benzer farklılıkların karşılaştırılmasına dayanarak so-

nucu ulaşılan anoloji yöntemi gelmektedir.

Austin Farrer anolojiyi, objeler arasındaki bir tür benzerlik ilişkisi olarak tanımlarken; anolojinin dayandığı benzerlik cinsini de “soyut, özdeş bir niteliğin benzerlerde ve türdeşlerde bulunmasına indirgenebilir bir benzerlik” olarak vurgulamaktadır (Farrer 1943: 88; Ferre 1999: 92). Yani, benzer soyut niteliklere sahip olmanın türdeş olmayı gösterdiğini ifade etmektedir. Sosyal ve kültürel gruplar, bu grupları meydana getiren fertlerin diğerlerinden *benzer* farklılıklar göstermeleriyle ayırt edilirler. Bu bağlamda iki grubun birbirinden bağımsız, uzlaşmaz oldukları sonucuna varabilmek için, farklı tanımlanan alt grup-

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

ların ayırt edici özelliklerinin, ortak özelliklerine baskın karakterde olması gerekir (Çopuroğlu 2002). Bu çerçevede, toplum ve kültür araştırmalarından elde edilen veriler, sosyal ve kültürel bütünleşme ve farklılaşma noktasında varacağımız sonuçların öncüllerini teşkil etmektedir.

Barınma, insanın tehlikelere ve doğal şartlara karşı kendini koruma ve güvende hissetme gibi, varlığını muhafazasının ve sürdürmesinin temel koşullarını içeren ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Beslenme, sağlığını koruma ve çoğalma gibi insan varlığının sürekliliğini sağlayan ihtiyaçların karşılanmasında da kültürün belirleyiciliği çerçevesinde, onlara mekân zemini oluşturur.

İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasının insan-insan, insan-çevre ilişkileri çerçevesinde oluşan etkileşimler, bu etkileşimlerin oluşturduğu örüntüler ve bu örüntülerin meydana getirdiği sosyo-kültürel yapı çerçevesinde sağlandığını göz önüne aldığımızda; barınmanın basit bir fizikî imkân olmanın ötesinde, insan topluluklarının geçmişten bu güne maddî-manevî kültür birikimini içeren bir boyuta sahip olduğunu ifade edebiliriz. Söz konusu bu boyut, barınma ihtiyacının karşılanmasında temel kavram olan 'ev'in maddî yapısının ötesinde, sosyal-kültürel sistem içerisinde bir anlam boyutuna sahip olduğunu göstererek onu farklı bir konuma taşımaktadır. Bu halile de toplumların temel karakteristiklerini yansıtan bir görünüm vermektedir. Çünkü aynı zamanda kültürün aktarımını ve yaşam tarzını da içeren, sosyalleşme sürecinin meydana geldiği temel birim 'ev'dir. Bu bağlamda, barınmanın ve evin sosyolojik incelemesi, onun fizikî yapısının ötesinde bir yaklaşımı öngörüyor.

Gordon Marshall, konutun (evin) hem toplumun bir ürünü hem de top-

lumsal bir etken olduğunu belirterek, onun sosyolojik incelemesinin beş inceleme alanı çerçevesinde yapılabileceğini belirtmektedir (Marshall 1999: 687): 1- Kültürün ve toplumsal bölünmelerin (sınıf, toplumsal cinsiyet, vb.) konut tasarımı üzerindeki etkisi, 2- Kent Ekolojisi araştırmalarında görüldüğü biçimiyle, toplumsal yapıların ve süreçlerin yerleşim birimlerindeki toplumsal grupların dağılımını nasıl etkilediği, 3- Konut birimleri arasındaki mekansal ilişkilerin ve konutların fiziki niteliğinin, mikro düzeydeki, tek tek haneler içinde ve arasında gözlenen toplumsal etkileşim kalıplarını nasıl etkilediği, 4- Farklı biçimde kurulmuş toplumlarda (sosyalist, kapitalist, azgelişmiş) konut tahsisinin nelere göre belirlendiği ve bu kalıpların ülkelere ve zamana göre nasıl değiştiği, ayrıca konut tahsisi biçimlerinin daha geniş toplumsal süreçler açısından önemi (gecekondü tipi konutların, informal ekonomilerin, siyasal süreçlerin ve Üçüncü Dünya şehirlerindeki toplumsal hareketlerin gelişmesindeki rolü gibi), 5- Konutun konut ve sınıf, cemaat, statü, cinsiyet, ırk veya tüketim biçimleri arasındaki ilişkilere eğilen araştırmalarla, toplumsal bölünmeleri ya da toplumsal dayanışmayı yaratmakta ve korumadaki rolü.

Görüldüğü gibi, konunun sosyolojik incelemesi, barınma olgusunun taşıdığı nitelikler ve sosyal etkileri itibarıyla, meydana gelen farklılıklara ve benzerliklere yönelmektedir. Bu çalışmanın amacı da; barınmanın, benzer farklılıklara ya da ortak benzerliklere göre şekillenen sosyo-kültürel unsurlarının araştırma bölgesinde nasıl bir yapıda olduğunun belirlenmesidir.

KÜLTÜR VE KOGNİTİF BOYUTU (ZİHİNSEL)

Kültür, hemen bütün sosyal bilimlerin en temel ve gündelik hayatın en yay-

gın kullanılan kavramlarından birisi olmasına rağmen; tanımı ve tarifi konusunda en çok tartışmaların yapıldığı bir kavramdır. Ancak burada bu tartışmalara girmeden, kavramın genel kabul gören bazı tanımlamalarını ele alarak, konumuz bakımından kullanışlı bir tanıma ulaşmaya çalışacağız:

Tylor'a göre kültür, toplumun bir ferdi olarak insanın sonradan edindiği alışkanlıklar, yetenekler, gelenekler, ahlâkî ilkeler, sanat, hukuk, inanç, bilgi gibi unsurların oluşturduğu bir bütündür (Turhan 1969: 39).

Malinowski kültürün sosyal bir miras olduğunu belirterek, bir toplumun geçmişten devraldığı sanat, teknoloji, bilimler, fikirler, alışkanlıklar ve değerler olduğunu söylemiştir (Eröz 1982: 116).

Kroeber kültürü bir toplumu oluşturan fertlerin içgüdüsel ve fizyolojik olmayan, öğrenme ve şartlanma yoluyla bir kuşaktan diğerine geçirilen faaliyetlerinin bütünü olarak tanımlamakta ve böylece kültürün sosyal bir miras olduğu gerçeğini vurgulamaktadır (Kroeber ve Kluckhohn 1952: 81).

Kluckhohn da kültürün bir toplumu veya bir toplum içinde yaşayan bir grubu diğer toplum ve gruplardan ayıran, o toplum veya grubun kendine has yaşama şekli olarak tanımlamıştır (Kroeber ve Kluckhohn, 1952: 97).

Thurnwald'a göre kültür, tavırlardan, davranış tarzlarından örf ve âdetlerden düşüncelerden, ifade şekillerinden, kıymet biçmelerden, tesirlerden ve teşkilâtтан mürekkep bir sistemdir (Sezen 1993: 65-66).

Özkalp'e göre ise kültür, toplumda yaşayan insanların bütün öğrendikleri ve paylaştıklarını kapsayan bir kavramdır (Özkalp 1994: 71).

Fındıkoğlu ise kültürü öğrenilen, okunan, işitilen şeylerin zihinde bıraktığı, insana bir kimlik ve şahsiyet kazan-

dıran tortusu olduğunu ifade etmektedir (Güngör 1991: 51).

Bütün bu tanımlardaki ortak ve temel nokta, kültürün insanın zihninde var olduğudur. Çünkü o, öğrenildiğinin farkında olalım ya da olmayalım, öğrenilmektedir. Bu sebeple ferdin duygu ve düşüncelerinin kaynağı, içinde yetiştiği kültür çevresidir (Erkal 1983: 112). Kelimelerin ifadesiyle; kültür, bir toplumun zekâsıyla sağladığı uyumların bir sentezidir (Kroeber 1952: 105).

Bu tanımlamalara göre diyebiliriz ki kültür, bir insan topluluğunun yüzyıllarca devam eden ortak yaşayışında karşılaştığı zorluklara, sorunlara, sorulara; çözümler, cevaplar aramaya çalışması ve bulması sonucu meydana gelen, maddî ve manevî değerlerinin ve davranış tarzlarının bütünüdür. Bu cevaplar ve çözümlerin her biri aslında insan için kültür sembolleri içerisinde kodlanmış birer bilgidir. Kültürü oluşturan bu bilgilerin zihindeki organizasyonu, aynı sosyal şartlarda yaşayan insanlarda ortak özellikler gösterir. İnsanlar, bu zihinsel organizasyon çerçevesinde çevrelerini algılar, anlamlandırır ve davranışta bulunurlar.

Şu halde, ilk olarak; kültürün sonradan öğrenilen, asgari düzeyde de olsa onun edinilmesi ve içselleştirilerek benimsenebilmesi için de toplum içerisinde yaşamak, sosyalleşmek gerektiğini; ikinci olarak, tarihî bir süreçte bir takım etkileşim şekilleri sonucu meydana getirildiğini; üçüncü olarak da, toplumlara ve fertlere kimlik ve şahsiyetlerini kazandırarak birbirlerine benzemelerini ve farklılaşmalarını sağladığını belirtebiliriz. Bu yüzden Krech, toplumlar arasındaki kültür farklarının, bu farklı toplumlardaki fertler arasında mevcut inanç ve tutum farkları halinde yansımalarının bekleneceğini belirtmektedir. (Krech 1980: 207).

Mümtaz Turhan bu yansımaların, toplumun sahip olduğu maddî ve manevî

kıymetlerden teşekkül eden bir bütün halinde toplumdaki her türlü bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, genel eğilim, görüş ve zihniyetler ile her çeşit davranış şeklini içine alan; o topluluk mensuplarının ekserisinde ortak olan; onu diğer toplumlardan ayırt eden bir hayat tarzı olarak şekillendiğini ifade etmektedir (Turhan 1969: 56). Barınmanın da içinde yer aldığı ihtiyaçlarını karşılama çabalarının doğurduğu bu hayat tarzı, eşyaları, mekânları ve zamanları kullanım tarzı şeklinde kendini göstermektedir (Chaney 1999: 15). Öte yandan, eşyaları ve mekânları kullanma tarzının, öğrenmeye ve kültürel sembolik bilgilere dayanıyor olması ise onun bilişsel ve kognitif bir karakterde olduğunu gösterir.

Sarıbay, sosyal bilişinin, “insanların kendilerini ve diğer insanları ve dünyayı nasıl anlamlandırdıkları ile ilgili” olduğunu belirtmektedir (Sarıbay 1994: 60-61). Öte yandan psikolojinin bir kavramı olan kognisyon, meydana gelişi ve sonuçları itibarıyla sosyolojik analizlerde kullanılan bir kavramdır. Uslama, yargılama, anlama, tasarlama, hatırlama, değerlendirme gibi bilmenin ya da idrakin bütün şekillerini kapsayan genel bir terimdir (Wallerstein 1977: 42). Yani kişinin algıladığı bütün duyumlarını kendi idrakine göre kavramlaştırması ve tanımlamasıdır. Şu halde kognisyon, bilme ile yani bilgiye sahip olma ile meydana gelmektedir.

Çevremizde karşılaştığımız her uyarıcıyı bilgi olarak alır ve idrak alanımızı genişletiriz. İdrak alanımızı genişletmek demek, bundan sonra karşılaşacağımız benzer daha çok uyarıcıyı doğrudan idrak alanımıza aktararak onları tanımlanmış ve anlamlandırılmış olarak bulabileceğimiz demektir. Çünkü karşılaştığımız her yeni uyarıcıyı daha önceden oluşturduğumuz kognisyonumuzun sa-

hip olduğu kavramlarla tanımlamaya çalışırız. Bu tanımlamayla da, onu zihnimize belirli bir anlam kategorisine yerleştiririz.

Ancak, karşılaştığı olguyu (nesne, olay) sahip olduğu bilgiler çerçevesinde anlamlandıran bireyin, bu bilgileri nesnel bilgiler değil, doğru kabul edilen bilgilerdir (Sarıbay 1994: 60). Yani, kognitif alan, doğruluğu nesnel olarak belirlenmiş bilgilere göre değil; doğruluğuna ‘inanılan’ bilgilere (onların sembollerine) göre organize olmaktadır.

Bu algılama ve yorumlama şekilleri tamamen öznel olarak gerçekleşen işlemler olmakla birlikte; hem bu işlemlerde kullanılan bilgilerin edinilmesi, hem de değerlendirilmesi ve yorumlanması için gerekli kriterlerin sağlanabilmesi, insanın sosyal bir takım süreçler içerisinde yer almasını gerekli kılmaktadır. Bu da kognitif algılamının sosyal bir algılama şekli olduğunu; zihnin, bilgileri sosyal bir bilişim mekanizması niteliğine sahip olarak işlediğini göstermektedir.

Birey, oluşturduğu kognitif sistem içerisindeki bazı verilere atıfta bulunarak (referans göstererek), bu atıfların etkileşimleri içerisinde kendisini her yönüyle nesne olarak ve sosyal olarak yorumlar. Böylece “sosyal etkileşim, sembolde ifadesini bulan bir anlamlar dünyasını temsil etmektedir” (Sarıbay 1994: 61). Dolayısıyla insan bu sembollerle kendi varlığını ve kendi dışında var olduğunu kabul ettiği her şeyi kavramaya, anlamlandırmaya çalışır. Hayatını tutum ve davranışlarını, bu oluşturduğu anlamlara göre düzenlerken, çevresini de bunlara göre değiştirir ve şekillendirir.

Kendini oluşturan bireylerin bilinçlerinde sürekli kendini yeniden üreten kültür, benzer anlamlardan benzer sosyo-kültürel sistemleri yapılandırmakta-

dır. Dolayısıyla benzer ya da farklı sembollerle dahi ifade edilseler, benzer anlamlar ortak kognisyona, ortak kognisyonda ortak sosyo-kültürel köklere veya bütünlüğe işaret eder. Bütün bunlar bize, kognisyonun oluşumunda ortak kültürün ve sosyalleşme sürecinin temel etkenler olduğunu, göstermektedir.

Söz konusu bu kültürel etkenler, barınma olgusunun fiziki şartlarını karşılayan mimarî tarzın dahi, duygusal, estetik, manevî gibi kültürün belirlediği kognitif algılama çerçevesinde anlam kazanmasını ve şekillenmesini sağlamaktadır. Çünkü mimarînin malzemesini teşkil eden unsurlar, toplumun genellikle yakın çevrelerinde var olan maddî unsurlardır. Bu bakımdan maddî yapı unsurları aynı coğrafi çevrelerde yer almış topluluklarda büyük ölçüde benzerlikler gösterirler. Ancak burada kültürün şekillendirici etkisini göz ardı etmemek gerekir. Çünkü burada esas önemli nokta, evin fizikî yapısı değil, sosyo-kültürel yapıya göre şekillenen evin fonksiyonel kullanımı ve onun anlam boyutudur.

Türk kültür tarihi araştırmalarının önde gelen isimlerinden Prof.Dr.Bahaeddin Ögel de, iklim şartları ile evin şekli arasında çok yakın bir ilişki olduğunu ve iklim ve bölge şartlarına göre evlerin dış şekillerinin değiştiğini belirterek; Türklerin çeşitli kültür çevrelerinde, evlerin dış şekilleri bakımından tam bir birlik ve sürekli bir Türk geleneği bulmanın oldukça zor olduğunu ifade etmektedir (Ögel 1985: 65). Yine aynı şekilde Doğan Kuban da, "...maddî sanat verilerinin belli bölgelerde görülebilir süreklilikleri olduğunu; bunların toplum yapısı, teknoloji ve diğer kültür verileriyle ilişkilerini göstermenin daha kolay ve bilim açısından daha tutarlı olduğunu belirterek, sanat yapıtlarının şu ya da bu etnik gruba ilişkin olduğunu savunmak yerine;

onların tanımladıkları kültür ortamının verilerini ortak kullanmış ve onlara sahip çıkmış toplumların ortak malı olduğunu kabul etmenin daha uygun" olduğunu ifade etmektedir. (Kuban 1993: 13).

Bu bağlamda, "evin iç döşemesi ile iç yapısının ise, eski ve köklü geleneklerin bir aynası ve yaşama alışkanlığının bir devamı" (Ögel 1985: 72) olduğunu belirterek kültürel boyuta işaret eden Ögel, barınma olgusunu ifade eden ev kültürünün bireysel bilinçlere taşınan kognitif (zihinsel) algılanmasını vurgulamaktadır. Çünkü "Türk evinin iç yapısı ve iç döşemesi ile Türk evinin değişmeyen motifleri olan halılar, döşekler, örtüler, sedirler, raflar, ocaklar" (Ögel 1985: 65) gibi unsurlar ve bunlara ilişkin inanmalar, fizikî mekânlardan bağımsız olarak geçmişten günümüze, bireysel bilinçlerde yer alan bilişsel sembollerle taşınıp gelmektedir. İşte bu sembollerin oluşturduğu benzerlikler ya da ortaklıklar, dünyayı ve olayları algılamada ortak bir bakış açısı ve zihniyet çerçevesi çizirken, köklerini tarihin binlerce yıllık derinliklerinde bulan bir birliğe ve bütünlüğe işaret etmektedir.

FIRAT HAVZASI KÖYLERİNDE BARINMA KÜLTÜRÜ

Bu çalışma, 1995'ten bu yana, bölgesel köy monografisi taramalarından elde edilen verilerin bir kısmına dayanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu çalışma kapsamında Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinden seçilen köylerde monografi çalışmaları Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencileriyle birlikte halen sürdürülmektedir. Hızlı bir değişim ve göç nedeniyle büyük ölçüde unutulmaya ve kaybolmaya yüz tutan, ancak kültür tarihimizin günümüze intikal eden 'değerler ve anlamlar sistemi'ni oluşturarak geçmişimize, kimliğimize ve

bugün yaşadığımız sosyal problemlerimize ışık tutabilecek sosyo-kültürel unsurlarımızın yazılı kaynaklara aktarılması ve değerlendirilmesini amaçlayan bu proje, önceliği olan ertelenemeyecek bir çalışma olarak görülmüştür.

Evlerin Fizikî Yapısı:

Bölgedeki geleneksel yapı şeklinde, duvarlar taştan örülürken, aralarında çamurdan yapılma harç kullanılmaktadır. Bu harç samanla çamur karıştırılarak elde ediliyor. Ancak, günümüzde beton ve tuğla kullanımı da yaygınlaşmaktadır. Dayanıklılığı sağlamak için duvarlar 50-60 cm. kalınlıkta yapılmaktadır. Taş duvarlarda bağlantı olarak katıl (hatıl) adı verilen uzun ağaçlar atılmakta ve duvar köşelerine ise köşe taşı denilen büyük taşlar konulmaktadır. Her katın duvarının bitiminde evin enine uzunluğu yönünde 40-50 cm aralıkla kalın ve düzgün ağaçlar döşenmektedir.

Tavanlar 'cisir' denilen düzgün kesimli kavak ağaçlarıyla kaplanırken, bunların üzerine tahta, ince odunlar, yapraklı meşe ve ardıç dalları ve naylon serildikten sonra, en üste de killi veya kırmızı toprak konulur(1). Daha sonra su sızmaması için samanlanıp, tuzlanıp silindirik şeklinde bir taş olan 'loğ' la loğlanılır. Pencere ve kapıların üzerine kalın ağaçlardan yapılan katıl(hatıl)'lar atılır. Kışın kar süpürgeleriyle (sırütme, sürütme) damdaki karlar temizlendikten sonra, dam tekrar loğlanarak suyun eve sızması önlenmiş olur (2).

Bazı köylerde ise, evin ön cephesi, dağlarda ya da köy dışında bulunan büyük kayaların kesilmesi ile elde edilen, genellikle eni 25-30 cm. boyu 15 cm'lik dikdörtgen taşlarla yapılmaktadır.

Bir diğer yapı şeklinde ise, 35-40 cm. taştan temel örülürken, üzerine kerpiç duvar çıkılmaktadır. Bir büyük bir küçük kerpiç konularak örülen kerpiç duvarların kalınlığı 45-50 cm kadardır.

Genelde evlere çatı yapılmaz ve 'dam' denilen evlerin üst kısımları, bir şey kurutmak veya sermek için kullanılır. Kerpiç ve taş yapıların tercih edilmesinde, evlerin yazın serin, kışın sıcak olması etkili olmaktadır. Bir çeşit beyaz (killi) toprak olan 'sağ' la evin içindeki duvarlar badana yapılır.

Son yıllarda ters tavan yapılan evlerin sayısının arttığı gözlenmektedir. Ortalama 1.5 metrekare genişliğindeki pencereler ve kapı genellikle güneye baktıkça, mutfak daha çok kuzeye yapılmaktadır. Evlerin şekil olarak dörtgen ve yön olarak da kibleye doğru olmasına ve güneşi en az iki cepheden görebilecek şekilde yapılmasına özellikle dikkat edilmektedir. Evler genelde tek katlı olmakla birlikte iki katlı evler de mevcuttur. İki katlı olan yapıların ilk katı ahır, samanlık ve zahire ambarı olarak kullanılırken, kötü kokuları önlemek amacıyla alt kattan bağımsız olarak yapılan ve dışardan merdivenle çıkılan üst kat ev olarak kullanılır(3). Evlerin ön cephesine giriş kapısını da içine alacak şekilde 'eyvane' adı verilen gömme balkon yapılmakta ve yaz akşamlarında bu balkonlarda oturulmaktadır(4). Alt kat, evin sıcak olacağı düşüncesiyle ahır olarak yapılmaktadır. Tek katlı evlerin giriş salonlarında ocak bulunmaktadır.

Evler genellikle girişte büyükçe bir salon ve bu salona açılan üç-dört oda (5) ile banyo ve genişçe bir mutfak şeklindedir (6). Genellikle bütün evlerde kalabalık misafir, düğün, taziye gibi olağan üstü durumlar düşünülerek odalar ve mutfak geniş olarak yapıldığı için evler dışarıdan büyük görünmektedir. Misafir odaları genelde evin giriş kapısının dışında, dış oda şeklinde bulunmaktadır (7). Yemekler genelde mutfakta yenir; ayrıca mutfakta ocak bulunur ve ekmekler bu ocakta yapılır (8). Oda duvarlarında, duvarın kalın olmasından faydalananı-

olarak duvar içine doğru açık ya da kapalı olarak yapılmış raf ya da dolap olarak kullanılan ve 'taka' veya 'şıvak' adı verilen kapalı (kör) pencereler vardır (9).

Ayrıca bazı köylerdeki evlerde, içinde tarım âletlerinin bulunduğu ya da patates vs.'nin bozulmasını diye konduğu bir çukurun bulunduğu küçük bir odacık vardır. Evlerde, mutfakta ya da odalardaki makatların altında bulunan 1-1.5 m² veya yuvarlak 'çark', 'siref' ya da 'suluk' adı verilen yerler banyo olarak kullanılır. Köylerde tuvaletler genellikle ya evin dışında, avlunun bir köşesinde ya da balkonda bulunmaktadır.

Evlerin çevresi kırk-elli santim enindeki kerpiç taşlarla örülen duvarla ya da çitle çevrilmektedir. Duvar diplerinde kerpiçten sekiler karşılıklı sıralanmıştır (10). Eve giriş avluya açılan 'darvaza' denilen büyük bir kapıdan yapılmaktadır (11, 12). Genellikle evlerin hemen yanında eskiden olduğu gibi günümüzde de ekmeğe ihtiyaçlarını karşılamak için 'tandır' denilen fırınlar yapılmaktadır. Akraha evleri kümelenmiş halde yer almaktadır.

Döşeme Tarzı:

Oturma odalarında genellikle duvardan, duvara uzanan, taşınmaz makat ya da sedirler bulunmaktadır. Bunların üzerleri kalın minderlerle döşenir ve yastık olarak saptan yapılmış 'beş'ler kullanılır. Bu yastıkların dışı halı motifleriyle süslenmiş el dokumalarıdır. Yerde oturmak için de kalın keçeler, minder ve yastıklar bulunmaktadır (13, 14, 15). Minderler eski ve 'tırtık' elbiselerden yapılıdır.

Yerlere keçi kılından yapılmış palas, carcım, cecim veya cicim denilen ince kilimler serilirken (16) odanın etrafına sedirler ve minderler yerleştirilmektedir. Çocukların yattığı odalara, sadece sergi serilmektedir. Misafir odasına halı veya "kılav"(keçe) denilen halılar serilir (13).

Oturma odasına duvar halıları ve resimler, hayvan postları, antika tüfek ve tabanca, dua ve âyetler yazılı levhalar, Kur'an-ı Kerim asılır. Duvarlara Hz.Ali'nin resmi genellikle Alevi köylerinde asılmakla birlikte, diğer köylerdeki bazı evlerde de asıldığı görülmektedir. Hem kurbanlık koyun postları hem de normal el işlemesi ile işlenmiş seccadeler süs eşyası olarak duvara asılır. Dantelli masa, radyo, televizyon, buzdolabı örtüleri, Kur'an-ı Kerim kılıfı, nakışlı yorgan ağzları, peçeteler, örülmüş paspaslar, kırlentler, üzerinde geyik, Kâbe resmi, doğa motiflerinin bulunduğu duvar halıları, ağaçtan büyük kaşıklar, küçük sazlar, kadın puşuları, hayvan postları, buğday saplarından yapılmış sepetler, çeşitli aile fotoğrafları, içine işlemeli bardaklar, fincanlar, sürahiler ve tabaklar konulan süslemeli vitrinler gibi çeşitli eşyalar süsleme ve işe yararlık amacıyla kullanılmaktadır (17). Halı ve kilim dokumacılığında renkli kök boyalarla boyanan ipler kullanılırken, keçe de süslemelerde kullanılan temel malzemedir (18).

Mutfakta çeşitli eşyaların bulunduğu tahta raf (sergen) ve terekler; yayık, 'meşk'(hayvan derisinden yapılmış, ayran yayımında kullanılan tulum), testi (kerez), küp, yatak odasında sandık, yün yorgan ve döşek, gaz lâmbası (löküz), seccade, heybe (hekibe), danteller ve nakışlar, tavandaki cisirlere ip geçirilerek yapılmış beşikler gibi çeşitli eşyalar genel olarak ortak bir kullanım özelliği göstermektedir.

Ayrıca, günlük hayatın çeşitli alanlarına ilişkin ortak kullanım özelliği gösteren ancak farklı adlandırılan ya da söylenişi değişmiş eşya adlarının burada verilmesinin, etimolojik çalışma yapan araştırmacıların faydalanabileceği düşüncesiyle uygun olacağı düşünülmüştür: leken (kar ayakkabısı), tøyünk: (kızak), honca (ekmek küreği), kodik (to-

parlak toprak kâse), kevçiya dar (tahta kaşık), koçik (kaşık), çıla (gaz lâmbası), broş (kazan, genellikle toplu törenlerde yemeklerin içinde yapıldığı kazan), be-roş (küçük kazan), berduş (kazan), mısın (ibrik), seni (tepsi, sini, büyük yemek tepsisi), teğte nan (ekmek tahtası), teşi (iğ, yünün ipe çevrildiği bir el âletidir), şe (tarak, yünün yumuşaması için kullanılan bir âlettir), kevan (kilim veya halının örüldüğü tahta âlettir), şuna derguş (beşik), helvek (sazlıklardan yapılmış bir süpürge), gezi (süpürge), satıl (sivil, sütün içine sağıldığı kap), legan (leğen), askıya kınca (tahta askı), kırasa Kur'an (Kur'an'ın içinde muhafaza edildiği kılıf), hustun (sabunluk), şujın (çuvaldız), avrenç (koyun postundan yapılır ve içinde çökelek muhafaza edilir), üsküre (kâse), tir (ekmek hamurunun kullanılan ince uzun oklava türü bir ev eşyası), aş kahve(kahve değirmeni), hurç (tuz, buğday veya arpanın içine koyulduğu bir torba), sir kut (sarımsağın dövüldüğü bir ev eşyası), keser, testere, mala, tırpan, kevas (cevizlerin içinden ip geçirilerek yapılan, genelde 33 tane olup duvara asılan bir süs eşyası), kaluç (orak), kıl çul (yün ve keçi kılından el dokuması kilim), tuluğ (keçi derisinden yapılmış ve içinde yağ ile ayran yapılır), üzenik (üzerlik, izenik bitkisinin tohumları kurutulduktan sonra ipe geçirilerek duvara ve tavana asılır), dustan (demirden yapılır ve ateş üstünde tencere kazan vb. gibi kapları tutmaya yarar), dıstar (el değirmeni), sepe (tuluğun asıldığı üç ayaklı çatal şeklinde ağaç), carıt (ateş küreği), çıhın (bohça), çömçe (kepçe), kuşkana (tencere), gurşana (tencere), iteği (üzerine un serilen deri), kıskaç (cımbız), lebleki (yüzlek-düz tabak), lenger (büyük tabak), oturak (iskemle), saplı (su alma kabı), sokul (havan), süzek (süzgeç), barzın (bez süzgeç), tehne (ulaşık bezi), üklük (yükçük), zırva (kapı sürgüsü), yüzçük (kılıf), soki (buğday

'döğmek' için kullanılan, büyük ve içi oyuk taş), harar (keçi kılından yapılan torba), eğiş (bulamaç karıştırmak için kullanılır ve tahtadan yapılır), hasavan (dut silkelemek için kullanılır), eğ (yünü ip haline getirmek için kullanılır), tuluk (çökelek postu), ayakça (merdiven), marhama (havlu), mih (çivi), mundal (mandal), pırçık (parça), puç (çorap), sol (ayakkabı), sıref (banyo), sonik (tokaç), tuman (şalvar), zibil (çöp), zoganak (kapı kilidi), hartut (kesilmiş bağ çubuğu), keşgene (yük sedyesi), kile (tahıl ölçüsü birimi), bastuğ (pestil), ber (kapı), cum (cam), çit (yazma), fetil (yufka ekmek), gopça (düğme).

Eşik ve Ocakla İlgili İnançlar:

Evin girişi, eşik ve ocakla ilgili inanmalar, evle ilgili inanmaların büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu inanmalar farklı şekillerde ifade ediliyor olsalar da hemen hemen aynı 'anlam'ı taşımaktadırlar.

Eve uğur ve bereket getirmesi, nazarlardan koruması amacıyla yeni ev yaptırılanlar veya inşaata yeni başlayanlar, kurban keserek kanını duvara sürmektedirler(19). Hayvan iskeletleri süs eşyası olarak kullanıldığı gibi, kullanılış amaçlarından biri de uğur getirdiğine ve kötülükleri önlediğine inanılmasıdır. En çok kullanılan hayvan iskeleti küçük kaplumbağa kabuğudur. Aynı şekilde evi kötülüklerden ve nazardan korumak için evin girişine at nalı, keçi boynuzu, boynuz, buğday başakları, nazar boncuğu, diken, ayakkabı, hayvan başı gibi nesnelere asılabilmektedir (20). Yeni evli çiftlerin hayat boyu mutlu olmaları, kötülükten korunmaları, kötü gözlerden uzak kalmaları amacıyla kapılarının üstüne at nalı, boynuz, nazar boncuğu vs. takılmaktadır.

Eve sağ ayak ile besmele ile girilir ve selâm verilir. Kapıdan dışarı çıkılırken sol ayak ile çıkarılır. Ayrıca tuvalete de sol ayakla girilir.

Eşik ile ilgili inançlar ise şunlardır:

- Kapı eşiğinde oturmak iyi kabul edilmez, oturulunca aile reisinin işi rast gitmez.

- Eğer eşiğe kara kuş konarsa, o evden bir ölü çıkacağına inanılmaktadır.

- Güneş battıktan sonra yerler mühürlendiği için eşik arasında oturmanın, besmelesiz eşikten atlamanın günah olduğu ve özellikle de Cuma günleri eşikte durmanın iyi olmadığı söylenmektedir.

- Eşikte geceleyin oturulduğu zaman, insanı cin çarpacağına inanılır.

- Eşikte oturan kişiye iftira geleceğine inanılır.

- Evlenme yaşına gelen genç kız ve erkekler kapı eşiğinde otururlarsa, bunların kısmetlerinin kapanacağına inanılmaktadır.

- Kapı aralığında bekleyip sohbet etmek uğursuzluk getirir.

- Çocuğun ileride boyunun ufak kalacağı veya büyüdüğünde evine bağlı kalmayacağı inancıyla çocuğun eşikte oturmasına izin verilmez.

- Yeni doğan bebekler eşikten besmele çekilerek geçirilir ve doğum yapan kadın ve çocuğu eşikten uzak tutulur (21).

- Eşiğin üstüne nal veya nazar boncuğu bırakılarak evin kötü ruhlardan ve nazardan korunacağına inanılır.

- Yeni doğum yapmış bir kadının eşikten her geçişinde besmele çekmesi gerekir.

- Eşikten eve girerken besmele ile girilir.

- Hamile kadınlar kapı eşiğinde dururlarsa, doğacak çocukların ya kör olur ya da şaşılı olacağına inanılır.

- Eşikte çocuğun yatırılması, oynaması iyi kabul edilmez.

- Çocukların eşikte beş taş oynamasına izin verilmez; eğer oynarlarsa ailenin maddi durumunun kötüye gideceğine inanılır.

- Eşikte su içilmez.

Ocakla ilgili inançlar da şunlardır:

- Ocak ateşi su ile söndürülmez.

Ocağın söndürülmesi evin viran olacağı düşüncesini taşır (22, 23). Dökülse de besmele ile dökülür.

- Ayrıca sarımsak ve soğan da ateşe atılmaz. Bu iki bitkinin cinler için çok kıymetli olduğu söylenir. Eğer bir kişi bunları ateşe atarsa o kişiyi cin çarpacağı söylenir.

- Ocağa süpürülen toz, kesilen tırnak ya da saçın atılması günah sayılır.

- Ocağa tuz atılmaz.

- Havanın yağmurlu olduğu zamanlarda ocağın yanında oturulursa 'şimşek' çarpacağına inanılır.

- Ocağın yanında oturup bilmeyerek ya da dalarak kül ile oynarsa insana iftira geleceğine inanılır.

- Eve yeni gelen gelinler kırmızı yazma ile ocağın yanına oturursa, bu geline belâ geleceğine inanılır.

- Ocağın başında oturulmaz, çünkü ocak başında kötü ruhlar vardır.

- Yine akşam vakitlerinde ocaktaki ateşten uzak durulması gerektiği aksi taktirde ateşin etrafında bulunan cinlerin çarpacağı ya da vücudun değişik yerlerinde kalıcı yaraların çıkacağı söylenir.

- Ocakta ekmek yapıldığında yapılan ilk ekmeğin kimseye verilmeyeceği, ne, çünkü bunun ekmeğin bereketini çıkaracağına inanılır.

- Ocağın külünü gece almak iyi değildir.

- Bir başka ocakta yanan odunun yanmamış kısmını kendi ocağında yakmanın uğursuzluk getireceğine inanılır.

- Ocakta ekmek ya da yemek pişiren kişi, su içmek istediğinde, önce ocağın üzerindeki saca su dökmeli, ondan sonra kendisi içmelidir.

- Ekmek yapılırken gelen herkese ekmek verilir.

- Ocağı kim kurmuşsa o kaldırmalıdır.

- Gece evin en güvenli yerinin ocağın yanı olduğuna inanılmaktadır.

Sonuç

Barınmanın hem maddî hem de maddî olmayan unsurlarını temsil eden 'ev' kavramına ilişkin bulgular Fırat Havzasında, ev kültürünün büyük ölçüde bütünlük arz eden bir benzerlik gösterdiğini işaret etmektedir. Evlerin özellikle iç yapılarının planı, kullanılan inşaat malzemeleri, evin bölümlerinin kullanılış şekilleri, döşenmiş tarzları, döşemede kullanılan geleneksel eşyalar, yerel farklılıklar dışında genel görünümüyle bir bütünlük göstermektedir.

Evin bölümleriyle ve çeşitli eşya veya aletlerle ilgili adlandırmalarda da büyük ölçüde benzerlikler görülmektedir. Bölgede konuşulan diyalektlere göre, bazı farklı kelimelerin kullanıldığı da görülmektedir.

Ancak maddî görünümlerinin arkasında soyut anlam öğelerini barındıran fizikî unsurların gösterdiği bu benzerlik, bölge insanının fizikî çevreyi algılama ve şekillendirmesindeki zihin ve ruh dünyasının maddeye yansıyan bütünlüğünü göstermektedir. Evle ilgili çeşitli inançlar ise bu bütünlüğü reddedilemeyecek bir boyutta desteklemektedir. Eşik, ocak ve evin girişi ile ilgili inançlar, evin sadece bir fizikî mekân olarak görülmediğini vurgulamaktadır. Eşik ve giriş aynı zamanda kutsiyet atfedilen aile ocağına girişi de temsil etmektedir. Bu bakımdan aile ocağının geleceğini temsil eden kadın, gelin ve çocukların kötülüklerden korunması, kötülüklerin kaynağı olan metafizik unsurların uzak tutulmasıyla mümkün olabilecektir. Kapı ve girişlerde kullanılan nesnelere bu evin korunduğunu simgelemektedir. Bütün bu inançları gerek Anadolu'nun tamamında, gerekse Türk topluluklarının bulunduğu diğer bütün alanlarda görmek mümkündür.

Öte yandan, bu öğelerin bazılarını

başka toplumların kültürlerinde de görebilmek mümkündür. Ancak Türk kültür tarihindeki büyük benzerlikleri bir yana bırakarak, bu bir kaç benzerliğe dayanarak temellendirilen farklılık iddiaları geçersiz kalmaktadır. Ayrıca burada esas vurgulanması gereken nokta ise, elde edilen bulguların gerek geleneksel boyutuyla gerekse modernleşmenin getirdiği değişim boyutuyla, bölgedeki ev kültürünün karakteristiklerinin bölgeyle birlikte, ülkenin geneliyle gösterdiği bütünlüktür.

NOTLAR

1. "Harzemşahlar çağında, *evning kökesü* (göğü) şeklinde bir deyiş vardır. Henüz daha köklerini iyice tespit edemediğimiz bu söz, kültür tarihi bakımından gerçekten önemlidir. Tavan denince ilk hatıra gelen şey, *tavanın ana direkleri ile hatıl ve mertekleri'dirler*" (Ögel 1985: 15-17).

2. "Eski Türkçe'deki 'tam' sözü, hem duvar ve hem de dam ve çatı karşılığı olarak kullanılıyordu" (Ögel 1985: 11).

3. Turfan'daki evler çoğu zaman tek tonozlu bir tavan ile yapılmışlardı. Tek ve geniş bir oda gibi idiler. Giriş yeri ise, ön kısımda yapılan temin edilmişti. Dışarıyla olan temasları ise, merdivenlerin yardımı ile kurulmuştu. Bunlar daha çok, tek cephe- li evler idiler" (Ögel 1985: 73).

4. "Pencereler önüne yapılmış ve parmaklıklar ile çevrilmiş sundurmalar ile evin iç döşemesi, Türk kültürünün devam eden ve değişmeyen gelenekleri idiler. ... *Oturma ve yaşama rahatlığı ile gönün ferahlığı*" Türk evlerinin gelişmesinde, en önemli bir faktör olmuştu. *'Evde oturur iken yaylayı aramama veya yaylayı eve getirme!'*" (Ögel 1985: 67-68).

5. "Oda sözü, herhalde *otağ* deyişinden geliyordu. *Otağ* sözünün kökleri, henüz daha münakaşalıdır. Brockelmann, *otağ* deyişinin daha çok, "dostların toplanıp sohbet edip karar verdikleri bir çadır anlayışına geldiğini ileri sürer" (Ögel 1985: 23-25).

6. "Türklerin kendi evlerine bir salon yapmaları âdeti eskiden beri bir alışkanlık halinde idi. Türk mimarisine salon, Çin'den girmiştir. Bu sebeple Uygur metinlerinde salona, *Tang* adı verilirdi. Türkler çoğu zaman salonu, "kapıdan giriş yeri veya ön oda" anlayışıyla adlandırmışlardı" (Ögel 1985: 25).

7. "Her Türk evinde gelecek konukların kalabilmesi için, ayrı bir bölüm vardı. Konuk odası ve misafirhane için söylenmiş olan en eski Türk sözü

ise, *muyanlık* idi. Yolcuların yollarda su içmeleri için yapılan çeşme ve konak yerlerine de *muyanlık* denilirdi. Aslında *muyan* sözü “sevap ve hayır” anlayışına gelirdi. Daha sonra, misafir odası *küdenlik* denmiştir. *Küden* sözünün Türkçe’deki en eski anlayışı, “*düğün ve düğün yemeği*” demektir. Bizim *güveği* sözümlüğün kökleri de, bu sözle ilgilidir. *Küden* sözü, sonradan “*konuk*” anlayışına da kullanılmaya başlamıştır. Anadolu’da misafir odası için, “*başoda, eğrek*” gibi eski Türk Kültür izlerini taşıyan sözler söylenirdi” (Ögel 1985: 25-27).

8. “*Eski Türk Mutfağı şimdi olduğu gibi, ayakta yemek pişirilecek, yalnızca dar bir oda değil idi. Burası aynı zamanda bütün gün oturulup istirahat edilip ve sohbet edilecek bir yerdi*”. Bu sebeple mutfağın bir yanına oturmaya için yerler ve sedirler yapılırdı. Bazı yerlerde ise, mutfağın bu oturulacak bölümü alçak parmaklıklarla, ocak ve tandır yerinden ayrılmıştı. Bu sebeple bazı Türklerin mutfağa, ‘*kadınlar odası*’ demiş olmaları da boş değildir” (Ögel 1985: 41-43).

9. “A. Grünwedel, Uygurların “*idikut şehri*” içindeki duvarlara açılmış olan küçük nişleri, geniş olarak incelemişti. Bu konu üzerinde hocamız A. von Gabain da, “*Koça Uygur Hakanlığındaki Hayat*” adlı kitabında durmuştur. Uygur çağındaki mabedler ile evlerin duvarları içine uyulmuş, oyuntular ile çeşitli nişler pek çok idi. Anadolu’daki gömme dolaplar ve raflar gibi. Hocamız von Gabain, bu raflar içinde süslü bir tahta kaşığı konmuş olduğunu bile fark etmiştir” (Ögel 1985: 93).

10. “*Kerpiç sözü Türklerde oldukça erken görülmüyordu. “Güneşte kurutulmuş kerpiç”: Buna doğrudan doğruya, kerpiç deniliyordu. XI. Yüzyıl Orta Asya Türkleri “pişmiş tuğla” için, “pışığı kerpiç” diyorlardı. Bu pişmiş kerpiç demek idi*” (Ögel 1985: 83).

11. “*Farsça da büyük kapı anlamına gelen dervaze sözü de, Türkçe’ye çok geç zamanlarda, darbaza şeklinde, değişme yolu ile girmiştir. Fakat aynı Türk kavimlerinde kapı sözü, daha çok ooz, yani ağız gibi sözlerle karşılanıyordu. Dervaze sözü, Anadolu’da ise darvada şekline girmiştir*” (Ögel 1985: 49).

12. “*Avlu deyişinin ash Türk Kültürünün en mühim sözlerinden biridir. Agul, agula, agıl vb. benzer daha birçok deyişler, bu çeşit anlayışlarla ilgili mühim kültür sözleridirler. Anadolu’da da görülen avlag, yasak, karaltı gibi, aynı anlayışta kullanılan sözler de, Türk Kültür tarihi bakımından ayrı bir öneme sahiptirler. Avlu, evin önündeki kapalı veya açık olan ve eve ait bulunan, bir bölümdür*” (Ögel 1985: 27).

13. “*Yaylacı Türkler*”, hayvanları ve yaşama gelenekleri bakımından, *yaylag* ve *kışlag* arasında yaşamağı gerekli görüyorlardı. Bunun içindir ki, on-

ların en tabii mobilya ve döşemeleri bile “*kolaylıkla taşınabilen*” halı ve keçeler idiler. Evde ve çadırdaki refah ile rahatı, bu iki şey temsil ediyordu. Bundan dolayı, Turfan ve Koço çevrelerindeki Uygur veya Türk Çağı eserlerinde, halılar ile yaygı çeşitleri daha da çoğalmağa başlamışlardı. Uygur halılarına “*Türk Keçe Motifleri*” izlerinin bulunması çok tabiidir” (Ögel 1985: 157).

14. “*Batı Göktürk Kagamı’nın ziyaret etmiş olan, Hsüan Tsang adlı ünlü Çin rahip ve gezini, Türk kağanının çadırında bulunan, “keçe yolluklar” dan söz açmıştı*” (Ögel 1985:159).

15. “*‘Kıdhiz’, keçe karşılığı olarak söylenen, en eski ve en yaygın bir Türk Kültür deyişidir. Bu söz, türlü Türk Kültür çevrelerinde, kidiz, kız, kiiz, kiyiz şeklinde görülür*” (Ögel 1985: 177).

16. “*Cecim, ince dokunmuş, nakışlı bir kilim veya bir örtüdür. Anlaşıldığına göre aslı Farsça’dır. Fakat Türkçe’ye ne zaman girdiğini bilmiyoruz. Asım Efendi’ye göre, ‘cacım, palas manasındır. Bir nevi döşemeye denir. Renkli ipe dokurlar. Türkçe’de yumuşatılmış ve buna cecim denmiştir*” (Ögel 1985: 173).

17. “*Eski Türkler örtüye,örtü değil; örtüg veya örtük diyorlardı. Örtü sözünün manası, Türkler’de çok geniş idi. Her şeyin örtüsünü içine alıyordu. Anadolu köylerinde, “arakçın, bağırköpen, dolama, köpen, yazgı, yörene” gibi, daha birçok örtü çeşitleri de vardı. Hepsisi de çok eski bir Türk karakteri gösteriyorlardı. Bir kundak örtüsü olan, yöreğek ve örek üzerinde de, ayrıca durmuştuk*” (Ögel 1985: 239).

18. “*Halı ve halıcılık denince bütün dünya da Yaylacı Türkler hatıra gelir. Halıcılık, koyunculuk ile derin bir yün ve boya bilgisini gerektiren bir iştir. L. Rasyon’ın kızı Lydia Rasyon de durmuştur. Sayın Rasyon’nin de iyi olarak gördüğü gibi Farsça bir söz olduğu sanılan halı sözü eski farsçada yoktur. Hatta Horn gibi Farsça’nın etimoloji sözlüğü yazan alimler bile bu sözü yabancı menşeli görerek eserlerine bile almamışlardır. Anlaşıldığına göre önceleri ancak “*Kentli Türkler*” bu deyişi çok kullanıyorlardı. Sonradan da, köyler ile yaylalara yayılmış oldu. Fakat bu yayılma, şimdi bile tamamlanmış değildir. Gerçi Dede Korkut gibi “*Yaylacı Türkler*”e ait olan söyleyişler de, “*seksen yerde alakalı, ipek döşemiş idi*” gibi sözleri okuyoruz” (Ögel 1985: 143-145).*

19. “*Türk inanç sistemindeki “öy öyesi” (=ev iyesi) inancının bir devamı niteliğindedir. (Kalafat 1990:49). “Öy öyesi adını verdikleri bu iyenin, kendilerini dış tehlikelere karşı koruduğu, bu varlığın tesir gücünün ise ev veya çadırın hudutları dahilinde olduğu inancı tespit edilmiştir(Buluç 328; Kalafat, 1990: 48). Yakut Türkleri, “cie iççite” veya “balagan” iççite” adını verdikleri ev iyesini (Buluç, 328) memnun etmek ve hatırladığını kendisine haberdar etmek için kurban keserek kanını yurt’un direklerine sürerlerdi (Kalafat 1990: 48)” (Araz 1990: 62).*

20. "Yapılan ilmi tespitlere göre hayatı uzattığına inanılan ve 'on uzun semboller' arasında sıralanan geyik boynuzu ile kaplumbağa kabuğu (Özönder 1982: 298) ve bu sıralamanın dışında tutulan at nalı gibi nesnelerin, yörede özellikle cümle kapılarının üstüne asılması pratiği, şerir ruhları kaçırmak, şaşkırtmak, korkutmak ve bu yolla eşik iyesini memnun etmek amacına yönelik olan, bu eski inançlarla bütünleşmektedir"(Araz 1995: 64-65).

21. "Kazaklarda evin eşiği "tabu" olarak telâkiki edildiğinden, gelin eşiğe bastırılmaz ve bir halhâ üzerinde içeriye alınır (Gökâlp 1976: 312)" (Araz 1995, 65).

22. Ocak ve ateşle ilgili olarak yapılan başka araştırmalarda, yöreye ait tespit olunan bu ve benzeri pratiklerin, Türk inanç sistemi içinde mevcut olan ocak ve ateş iyesi ile ilişkili inançlardan kaynaklandığı belirtilmektedir. "Nitekim bütün Orta Asya ve Sibirya mitolojilerinde ateşin gökten geldiği ve kutsal sayıldığı inancını görüyoruz (Ögel 1971: 55)" (Araz 1995, 67).

"İlk insanlar meyva ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç hasıl oldu. Ülgen gökten bir kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip 'bu ateş atamın kudretinden taş düşmüş ateştir' dedi (Verbitski 1903: 97). Bundan dolayıdır ki Altaylılar'da ve Yakutlar'da çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır... Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır" (İnan 1986: 66).

23. "Türk inançlarında ateşin gökten geldi ve yapısında "koruyuculuk" ve "temizleyicilik" unsurlarını taşıdığı, kamlar tarafından muhtelif vesilelerle icra edilen ayin ve merasimlerde tespit olunmuştur" (Araz 1995: 68). "Kızlar ve gelin çift çift olup eve geldiler. Genç gelin Aksaykal eğilerek selâm verdi; Aksaykal ateşe yakın geldi, eğildi, selâm verdi... Yakutlar, and törenlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. And formül 'büyük babamız ateş karşısında ... and ediyorum....' diye başlar ve 'yemeklerimden attığım alevli ateş ile and ediyorum' diye nihayet bulur" (İnan 1986: 71). "Yakutlar ocaktaki külün kıpırdadığını görürlerse 'oğ kuta oynuyor' (çocuk ruhu oynuyor) derler, ateşin ailede bir çocuk doğacağını haber verdiğine inanırlar" (İnan 1986: 67).

KAYNAKLAR

Araz (Rifat), 1995, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.

Buluç (Saadetin), "Şaman", İslam Ansiklopedisi Cilt XI, Ankara, MEB Basımevi.

Chaney (David), 1999, Yaşam Tarzları, Ankara, Dost Kitabevi.

Çopuroğlu (Y.Cemalettin), 2002, "Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme Ekseninde, Çaydağra Örneği Olayı", Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu 17-19 Ekim 2001, Elazığ.

Erkal (E. Mustafa), 1983, Sosyoloji (Toplumbilimi), İstanbul, Filiz Kitabevi.

Eröz (Mehmet), 1982, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Ferre (Frederick), 1999, Din Dilinin Anlamı (Modern Mantık ve İman), İstanbul, Alfa Yay.

Farrer (Austin), 1943, Finite and Infinite, Westminster, Dacre Press.

Gökâlp (Ziya), 1976, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul.

Güngör (Nevin), 1991, Kültür, Eğitim, Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı.

İnan (Abdülkadir), 1976, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı, İstanbul.

1987, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

1986, Tarihte ve Bugün Şamanizm (III. Baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Kalafat (Yaşar), 1990, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Krech (David); R.S. Crutchfield, 1980, Sosyal Psikoloji, İstanbul, Ötügen Yay.

Krober ve Kluckhohn, 1952, Culture: A Critical View of Concepts and Definitions, New York, Vintage Boks.

Kuban (Doğan), 1993, Batıya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları), Ankara, Cem Yayınevi.

Marshall (Gordon), 1999, Sosyoloji Sözlüğü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

Ögel (Bahaeddin), 1985, Türk Kültür Tarihine Giriş III, Ankara, Kültür Bakanlığı.

1971, Türk Mitolojisi I, Ankara, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü.

Özkâlp (Enver), 1994, Sosyolojiye Giriş, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı.

Sarıbay (A. Yaşar), 1994, Siyasal Sosyoloji, İstanbul, Der Yayınları.

Sezen (Yumni), 1993, Sosyoloji Açısından Din, Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri, M.Ü. İlahiyat Fakültesi.

Turhan (Mümtaz), 1969, Kültür Değişmeleri, İstanbul, MEB Basımevi.

Tanyu (Hikmet), 1976, "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara.

Wallerstein (Harvey), 1977, A Dictionary of Psychology, Penguin Book.